

Поселение восточнопоморско-мазовецкой культуры в верховьях Западного Буга

Резюме

В статье рассматривается проблема культурной принадлежности поселения III—IV в. н. э. у с. Ромош Львовской области, исследованного в 1971 г. Западнобугской экспедицией ИОН АН УССР (Львов). Материалы этого оригинального памятника наиболее близки к восточнопоморско-мазовецкой культуре (на Западной Волини нашла свое проявление в памятниках типа Дитиничи, Брест—Тришини), но вместе с тем имеют некоторые черты, характерные для других синхронных культур Центральной и Восточной Европы, в частности для пшеворской.

Западная Волинь в середине первой половины I тысячелетия н. э. была заселена в основном местным черняховским населением. Памятник в Ромоше принадлежал, по-видимому, пришлым племенам, продвигавшимся из Повислянской Прибалтики к Северному Причерноморью.

Е. О. СИМОНОВИЧ

Про кераміку черняхівського типу в Криму

Питання про появу предметів черняхівського типу в Криму має принципове значення. Такого роду знахідки свідчать про зв'язки місцевих лісостепових і степових племен з пізньоантичним населенням Криму. Це безпосередньо стосується спірної проблеми про час проникнення в Крим слов'ян або готів, їх культурних зв'язків і впливів. Існують думки, що черняхівська культура належала слов'янам або готському союзу племен. Визнання черняхівської культури як результату діяльності етнічно змішаного населення не змінює суті справи, оскільки, як показує єдність культури в світлі новітніх археологічних досліджень, перевага віддається альтернативному розв'язанню проблеми.

Час осідання слов'ян, а також готів в Криму розглядався з різних точок зору¹. Писемні джерела недостатньо висвітлюють періоди як слов'янської, так і готської історії в першій половині I тисячоліття н. е., особливо областей Північного Причорномор'я. Лише на основі пізніших свідчень Прокопія Кесарійського про країну Дорі, що локалізується неточно, висловлюються припущення, що готи проникли в Крим у пізньоантичний час². Щодо слов'ян, то про них свідчать лише археологічні дані. Не можна залишити поза увагою питання про традиційні торговельні зв'язки стародавнього подніпровського населення з кримськими містами³. Принаймні знахідки речей черняхівського типу в Криму, в першу чергу кераміки, зараз потребують обліку.

Поява в Криму в пізньоримську епоху підв'язних арбалетних фібул, кістяних багаточасткових гребінців, аналогічних знахідкам на чер-

¹ В. И. Равдоникас. Пещерные города Крыма и готская проблема в связи со стадийным развитием Северного Причерноморья. — ИГАИМК, вып. 1—8. т. XII. Л., 1932, с. 5—106; А. П. Смирнов. К вопросу о славянах в Крыму. — ВДИ, № 3, 1953, с. 32—45; Е. В. Веймарн. Крым в начале Великого переселения народов. Доклад на отделе археологии Крыма ИА АН УССР, май 1968; В. П. Петров. Письменные источники о гуннах, астах и готах в Причерноморье. — КСИА АН СССР, вып. 121, 1970, с. 67—73. О. И. Домбровский. Крепость в Горзувитах. Симферополь, 1972, с. 17—20; А. А. Васильев. Готы в Крыму. — ИРАИМК, вып. 1. Л., 1921, с. 265 и сл.; А. А. Vasiliiev. The Goths in the Crimea. Cambridge Massachusetts, 1936; T. Lewicki. Zagadnienie gotów na Krimie. Przegląd Zachodni, 1956; № 5/6, s. 77—79; G. Karlson. Goten, die im Osten bleiben. — Studia Gotica Stockholm, 1970, s. 165—179.

² Прокопий. О постройках. — ВДИ, № 4. М., 1939, с. 249.

³ А. Т. Брайчевська. Деякі археологічні дані про торгівлю древніх слов'ян з кримськими містами. — Археологія, т. X. Київ, 1957, с. 111—121; В. В. Кропоткин. Экономические связи Восточной Европы в I тысячелетии нашей эры. М., 1967, с. 108—114.

няхівських землях, можна пояснити міжплемінними відносинами, які розвинулись на початку епохи переселення народів. Більш складним є питання про поширення глиняної кружальної кераміки черняхівського типу. Для з'ясування проникнення черняхівського населення в Крим

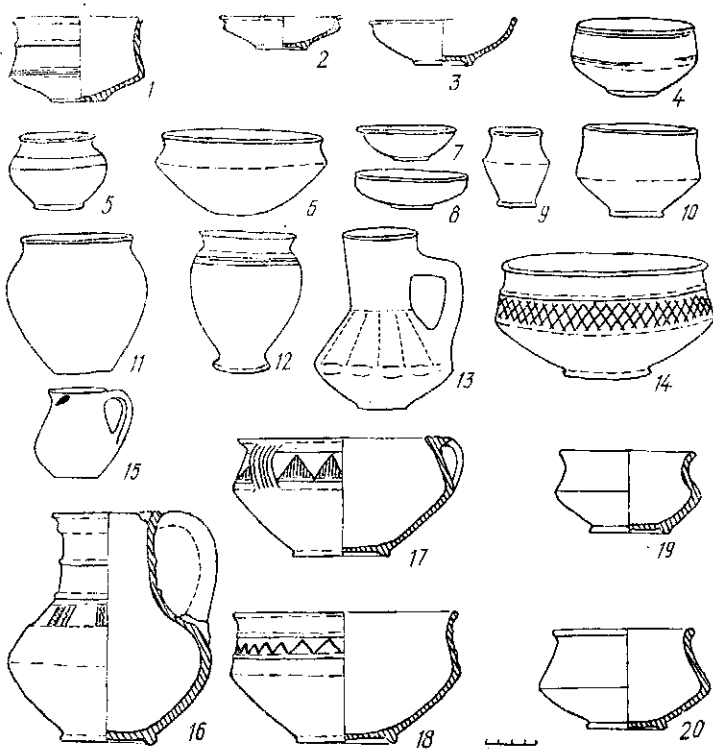

Рис. 1. Кераміка черняхівського типу з кримських пам'яток.
1—3, 17, 18 — Інкерманський могильник; 4 — Ілурат; 5—9, 11—15 — Керч;
19 — Херсонесський некрополь; 16 — Чорноріченський могильник; 19, 20 —
Харакс.

важливим є численність черняхівської кераміки в Криму і виявлення так званих закритих комплексів, повністю аналогічних за поховальним обрядом та інвентарем знахідкам в межах Лісостепу.

На території Криму, зокрема в районі Керчі, в західнокримських могильниках і навіть серед матеріалів некрополя Херсонеса, траплялись посудини, які можна зіставити з черняхівськими.

Наведемо короткі дані про типи посуду, його питому вагу серед всіх керамічних матеріалів пам'ятки, умови виявлення і датування комплексів, де він знайдений.

Найбільш значну групу кераміки, близької за типом до черняхівської, становлять матеріали, які зберігаються в Керченському музеї. Там є сірі кружальні горщики з грубої глини (рис. 1, 5, 11), лошені фігурні горщикоподібні посудини (рис. 1, 9, 12), лошені і nelloшені миски відкритого і закритого типів (рис. 1, 6, 7, 8), причому одна з посудин прикрашена сіткою, проложеною по бочку (рис. 1, 14). Особливо типовим є чорний кружальний лошений глечик з біконічним тулубом, прикрашеним вертикальними смугами з пунктирною орнаментациєю по їх гранях і з кутастою ручкою (рис. 1, 13). Менш характерний глечик-кухоль сірого кольору з шорсткою поверхнею та однією ручкою (рис. 1, 15).

На жаль, депаспортизація матеріалів музею під час Великої Вітчизняної війни, а також недостатня вивченість в тому, що кераміка ця

походить з району Керчі і взагалі Криму, значною мірою знецінює вказані знахідки. Розкопки останнього часу на Керченському півострові підтверджують майже повну відсутність керамічних матеріалів такого роду. Хоч боспорські майстерні в III—IV ст. н. е. і виготовляли сіроглиняний і чорнолощений посуд, але форми його або близькі до античних, або ж в ряді випадків чужі еллінським традиціям і характеризуються сарматським впливом⁴. Некрополі боспорських міст, де є синхронні черняхівським поховальні споруди II—V ст. н. е., не дають кераміки, аналогічної знахідкам культури полів поховань черняхівського типу⁵. Серед багатих матеріалів з Ілурата наводиться мисочка біконічної форми, мабуть, «місцевого ілуратського виробництва», знайдена в приміщенні, де виявлена мідна монета 60-х років III ст. н. е.⁶ Цю посудину (рис. 1, 4) можна порівняти з черняхівськими, але знову ж таки очевидно, і тут не можна говорити про масове поширення таких знахідок.

Цікаво відзначити, що пізньобоспорський могильник поблизу с. Заморське, що існував і в другій половині IV ст. н. е., не дав зразків типологічно черняхівської кераміки⁷.

Іншу групу посудин, близьких чи аналогічних черняхівським, утворюють знахідки з пам'яток південного і західного Криму. Першодусім назвемо дві біконічні сіроглиняні чашечки-миски (рис. 1, 19, 20): обидві знайдені в могилах з тілоспаленнями, які датуються монетами початку IV ст. н. е.⁸ Можна зіставити з черняхівськими посудинами знахідки з Чорноріченського та Інкерманського могильників. У першому з них, де було досліджено 87 різного типу могил, виявлено один глечик. Він походить з багатого поховання з підбоям, що датується монетами першої половини і середини III ст. н. е.⁹ Глечик зберігає сліди тривалого користування, ручка його була поламана ще в давнину. Виготовлена посудина з сірої, подекуди жовтуватої глини тонкої структури і покрита лощинами. На плічках в п'яти місцях матової смуги симетрично розташований візерунок, що містить такі елементи: а) вертикальну «ялинку»; б) три вертикальних, розділених прямими лініями зигзаги; в) «ялинку» і вертикальний зигзаг; г) дві пари вертикальних зигзагів, розділених прямою лінією; д) пролощені смужки під ручкою, які утворюють повернутий догори кут (рис. 1, 16).

Краще представлена серія посудин Інкерманського могильника, хоч вона й пов'язана лише з двома похованнями з числа відкритих 50 могил. У першому випадку в підвійній могилі, яка датується двома мідними монетами Константина Великого (перша половина IV ст. н. е.), була знайдена триручна миска-ваза, аналогічна черняхівським¹⁰. Вона лощена, виготовлена з тонкої сірої глини, на верхній частині тулуба — пролощені трикутники, розташовані між двома горизонтальними валиками (рис. 1, 17). В другому випадку чотири сіроглиняні посудини, які можна зіставити з черняхівськими, були знайдені в земляному склепі, де виявлена значна кількість поховань і багато знахідок (рис. 1, 1—3, 18). Хоч повна документація втрачена, інвентар, який супроводив черняхівську кераміку, дає змогу датувати склеп другою половиною III—IV ст. н. е. Миски були відкритого і закритого типів, причому біконічні

⁴ И. Т. Кругликова. Боспор в позднеантичное время. М., 1966, с. 154.

⁵ В. Ф. Гайдукевич. Некрополи некоторых боспорских городов.— МИА, № 69. М., 1959, с. 236—237.

⁶ В. Ф. Гайдукевич. Илурат.— МИА, № 85. М., 1958, с. 64, 78, 127, рис. 71, 2.

⁷ В. Н. Корпусова. Могильник III—IV вв. н. э. у с. Заморское.— Археологические исследования на Украине в 1967 г. Киев, 1968, с. 16—18.

⁸ В. Д. Блаватский. Харакс.— МИА, № 19. М., 1961, с. 272—275, 290—291, рис. 14, 1—2.

⁹ В. П. Бабенчиков. Чорноріченський могильник.— АП, т. XIII. Київ, 1963, с. 94, 98—100, табл. XII, 2.

¹⁰ Е. В. Веймарн. Археологические работы в районе Инкермана.— АП, т. XIII. Київ, 1963, с. 17—18, рис. 4, 1, 5.

посудини прикрашені в верхній частині тулуба: одна горизонтальними валиками (рис. 1, 1), а інша, крім того, пролощеним зигзагом (рис. 1, 18).

Нові знахідки дали розкопки могильника Озерне III, де було досліджено п'ять різних за конструкцією могил (розкопки Є. В. Веймарна). В першому склепі, найпізніші монети якого датують його першою

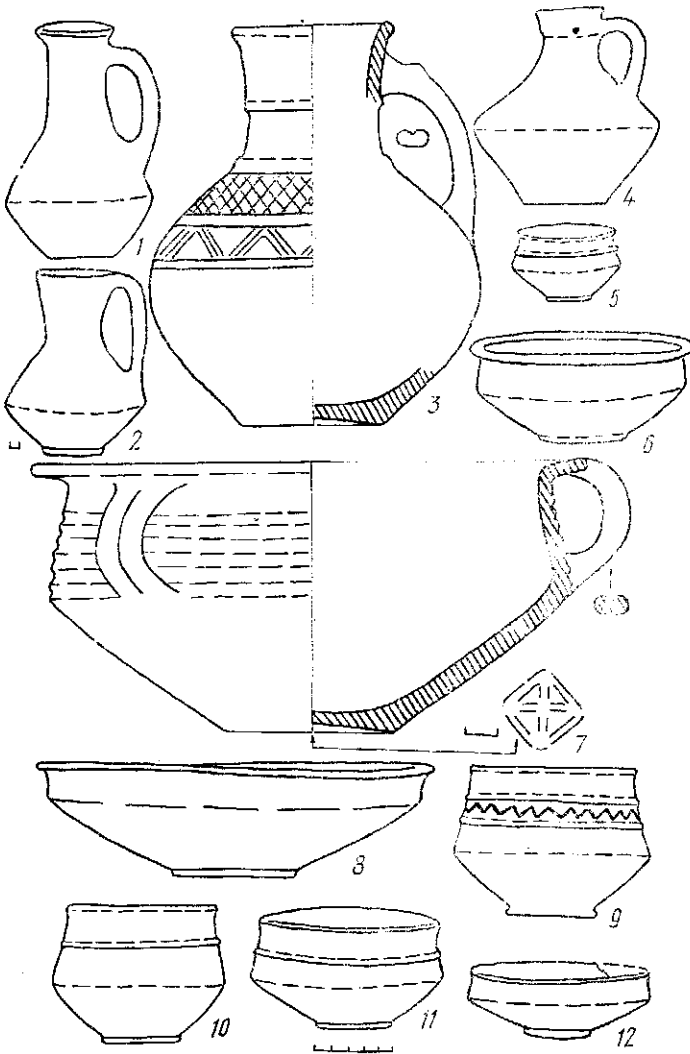

Рис. 2. Кераміка черняхівського типу з могильників Криму.
1, 3, 7 — Озерне III; 2, 4—6, 8—12 — колишній радгосп № 10 поблизу м. Севастополя.

половиною IV ст. н. е. (Константина I, 306—377 рр. н. е.), були виявлені дві цікаві знахідки. Це темно-сірі, майже чорні, виготовлені на крузі глечик і миска-ваза з трьома ручками. Округлободий одноручний глечик прикрашено валиками, пролощеною сіткою і ускладненим зигзагом у верхній частині тулуба. Його до деякої міри можна порівняти з посудинами черняхівської культури. Пропорції і виступ у верхній частині плечика округлі, що нетипово для посудин культури полів поховань, а зближує його з сармато-аланською керамікою (рис. 2, 3).

Нема точних аналогій в Лісостепу і для триручної миски-вази з різко відігнутим краєм і горизонтально-рифленою верхньою частиною ту-

луба. Особливо незвичайним є клеймо на дні посудини у вигляді рельєфного квадрата з перехресними діагоналями (рис. 2, 7б). В більшій мірі умовною є і паралель у черняхівських старожитностях ліпному глечку другого склепу, що датується другою половиною IV ст. н. е. Глина глечика сіро-коричнева, з включеннями великих білих піщинок, поверхня лощена. Шийка видовжена, з устям, що поступово розширюється, тулуб біконічний, а ручка округла, вигнута (рис. 2, 1). Посудини такого типу поширені і в розташованому неподалік Баклинському могильнику і, мабуть, належать до традиційних форм посуду місцевого населення Криму I тисячоліття н. е.

Близько десяти екземплярів посудин, подібних до черняхівських, було знайдено у величезному могильнику на околиці радгоспу № 10, поблизу м. Севастополя. До 1965 р. там було відкрито понад 600 поховань різного роду і 29 кам'яних ящиків, що містили багато поховань¹¹. Знайдений в могилах посуд належить в основному до типу гончарних мисок, відкритих і біконічних, що були повсюдно поширені в пізньоантичний період і часто сягали поза етнічні межі. В похованні, що містило монету середини IV ст. н. е., трапились миска з широким горизонтальним краєм (рис. 2, 6) і приземкуватий глечик, з великим біконічним тулубом (рис. 2, 4). Обидві посудини лощені. Невелика мисочка-чашечка (рис. 2, 5) була виявлена в похованні, датованому монетою Максиміана (305—311 рр. н. е.). Ще одна неглибока біконічна мисочка (рис. 2, 11) походить з поховання першої половини IV ст. н. е. (дві монети Константина I, 306—337 рр. н. е.), IV ст. н. е. датується і більш приземкувата біконічна миска (рис. 2, 12). В похованнях, що не містили монетних знахідок, виявлено такі посудини: миска відкритого типу та невелика глибока, з орнаментом у верхній частині у вигляді лощеного зигзага, розташованого між горизонтальними валиками, а також невисока біконічна миска (рис. 2, 8, 9, 11). Цікаво, що серед старих матеріалів К. К. Косцюшко-Валужинича з розкопок некрополя Херсонеса є кружальна сіроглиняна біконічна мисочка з лощінням, дуже близька до описаних вище знахідок з поховань поблизу колишнього радгоспу № 10 (рис. 1, 10, пор. рис. 2, 5, 10). Херсонська посудина, як свідчать документи, збереглася в склепі, що містив монету Гордіана (238—244 рр. н. е.).

Наведеними прикладами обмежується частково вже раніше опублікований керамічний матеріал з Криму, близький до черняхівського. Можливо, описані зразки не висчерплюють всіх знахідок подібного типу, але, незважаючи на значну територію поширення черняхівської кераміки в Криму, загальна кількість відомих екземплярів посуду невелика. Вони, так би мовити, тонуть в масі місцевих традиційних чи пов'язаних з пізньоскіфськими або сарматськими впливами форм ліпного та кружального посуду.

Поховальні споруди Криму, де знаходять кераміку, аналогічну черняхівській, як правило, зовсім не схожі на типові могильники культури полів поховань. Це або кам'яні ящики, або підбої та склепи, нехарактерні для основної зони поширення черняхівських пам'яток в Лісостепу.

Черняхівська кераміка в могильниках Криму ніколи не утворює самостійного набору посудин, типового для пам'яток культури полів поховань. Це горщики для готування їжі, столовий посуд типу мисок, чашок і кубків і навіть інколи посуд спеціального призначення. Деякі вироби є, мабуть, культовими (триручні миски-вази), інші використовувались як світильники, цидилки і т. д. Черняхівський посуд в поховальному інвентарі кримських некрополів є лише винятковим компонентом се-

¹¹ С. Ф. Стржелецкий. Позднеантичный могильник в Инкерманской долине.— КСИА АН УССР, вып. 8. Киев, 1959, с. 139—145. Автор мав можливість позпайомитися ґрунтовно з поховальними комплексами і рукописними матеріалами, які зберігаються у фондах Херсонського археологічного музею.

ред традиційних і античних форм кераміки. Навіть на близьких до Кримського півострова територіях, де трапляються пам'ятки черняхівського типу, на Нижньому Дніпрі і в Причорномор'ї, на могильниках, досліджених між Одесою та Миколаєвим, переважають інші, ніж в Криму, норми поховального обряду, простежуються відмінності в складі інвентаря, передусім у керамічному комплексі¹².

Лішніх форм посуду черняхівського типу в кримських матеріалах не спостерігається. Місцева кераміка пам'яток Боспорського царства одночасна з черняхівською. Посуд областей південно-західного Криму пізньоримського та ранньосередньовічного часу докорінно відрізняється від матеріалів культури полів поховань черняхівського типу. В Криму невідомий посуд західного поховання, який, як яйцеподібні горщики зі спеціально опершавленою поверхнею, деякі типи мисок, глечиків, чашок і особливо кубків з типовою оригінальною орнаментациєю магічно-космічного змісту.

Знахідки черняхівської кераміки в Криму, як ми зазначали, не попереджають появу подібного посуду в подніпровському Лісостепу. Посудини черняхівського типу на кримських могильниках, мабуть, поширюються дещо пізніше. В районах на північ і захід від Чорноморського узбережжя таких посуд з'являється ще до «скіфських» («готських») воєн III ст. н. е.

На пізніх кримських пам'ятках, в культурних шарах печерних міст, таких як Суук-Су, Чуфут-Кале, Мангун та інші, відсутній ліпний і гончарний посуд, аналогічний черняхівському. І все ж подібні пам'ятки намагались і намагаються пов'язати з готським народом, що проник в Крим внаслідок відомих історичних подій. Таким чином, кераміка культури полів поховань ніяк не може становити ланку, що об'єднує пізньоантичні і ранньосередньовічні пам'ятки Криму. Якщо визнавати печерні міста готськими пам'ятками, то черняхівська культура, несхожа з ними (зокрема, в своєму керамічному комплексі), не може бути в жодній мірі пов'язана зі східними германцями*.

Отже, ні масове переселення, ні постійно діюче виробництво кераміки в Криму не зумовлювали проникнення на територію Тавриди окремих посудин, аналогічних черняхівським.

Походження сіроглиняної кружальної кераміки є дискусійним. Її намагаються виводити з античних областей Причорномор'я (М. О. Тиханова) і з західних земель Подністров'я, де була поширена липецька культура (Г. Діакону). В той час мода на сіроглиняний і чорний лощений та нелощений посуд в III—IV ст. н. е., що була новою для місцевих племен, сприяла його виробництву. Порівняно високий рівень соціально-економічного потенціалу черняхівських племен дав можливість налагодити гончарне ремесло на багатьох черняхівських поселеннях Лісостепу. Це забезпечило поширення виготовленого на крузі посуду, зумовило появу стандартних черняхівських типів кераміки і вивіз окремих зразків далеко за межі її основного етнокультурного ареалу. Проникненню такої кераміки в Крим мало сприяти досить раннє освоєння лісостеповими племенами ще в «доготський» період суміжних з Кримом територій Північного Причорномор'я**.

Як відомо, тісні торговельні зв'язки Подніпров'я з Кримом простежуються з найдавніших часів. У період, що безпосередньо передуює чер-

¹² Э. А. Симонович. Итоги исследования черняховских памятников в Северном Причерноморье. — МИА, № 139. М., 1967, с. 205—237.

* Разом з тим відзначається схожість і спадкоємність розвитку ряду керамічних форм від пізньоримських — черняхівських до ранньосередньовічних слов'янських матеріалів типу Пенківки, які розташовані на тих же землях, що і черняхівські пам'ятки, головним чином у лісостеповій зоні.

** Знахідки кераміки і пам'яток черняхівського типу відомі тепер навіть в районі міст Херсона та Миколаєва, як свідчать матеріали фондів місцевих музеїв та проведені в цих районах розвідки.

няхівському, проходить часткове переселення пізніх скіфів з придніпровських степів у Крим, куди переноситься столиця пізньоскіфського царства. Не послаблюються зв'язки з півднем у придніпровських племен і в римський час. Отже, цілком імовірно, що окремі особи проникали з метою торгівлі з однієї області в іншу. Торговельним відносинам з кримськими містами була присвячена стаття А. Т. Брайчевської (Сміленко)¹³, матеріали якої тепер значно доповнені¹⁴. На південь, в Крим, вірогідно, завозили лише окремі вироби кружального ремесла культури полів поховань, оскільки, як уже зазначалося, масового притоку черняхівського посуду тут не зафіксовано.

Основний висновок, до якого приводить розгляд знахідок кераміки черняхівського типу в Криму, полягає в тому, що наявність окремих екземплярів посуду з іншої, навіть суміжної області, серед чужих за обрядом та інвентарем культурних явищ, не може свідчити про освоєння даних земель іншим племенем. У конкретному випадку не можна за розрізненими знахідками черняхівської кераміки, а тим більше окремих дрібних речей, говорити про освоєння Криму в пізньоантичний період слов'янами чи східними германцями. Запозичення окремих культурних рис народами, що жили поруч, є безсумнівним. На це вказують сарматські і пізньоскіфські елементи в черняхівських пам'ятках Нижнього Подніпров'я, Причорномор'я і Молдавії, пшеворсько-оксидівські чи східнопоморсько-мазовецькі впливи, що особливо відчутні в північно-західних областях черняхівської культури, а також окремі запозичення в Молдавії і Подунав'ї від дако-гетських племен. Однак це ці зв'язки визначають культуру в цілому, як не визначає характеру нині відомих кримських поселень і могильників кераміка черняхівського типу.

Э. А. СИМОНОВИЧ

О керамике черняховского типа в Крыму

Резюме

В статье рассмотрен керамический материал черняховского типа памятников восточного и западного Крыма, где такие находки сравнительно немногочисленны. Здесь не встречены наборы типичной кухонной и столовой посуды культуры полей погребений. Время появления подобной керамики в Крыму не опережает ее распространения в Лесостепи — основной зоне размещения черняховских памятников. Автор приходит к заключению, что по отдельным находкам черняховских предметов, в том числе и керамики, обнаруженным в совершенно других, чем на севере, погребальных комплексах, нельзя предполагать проникновения в Крым в позднеантичный период этнически однородных крупных массивов населения. Проникновение черняховской керамики является скорее всего результатом традиционных торговых связей населения Поднепровья и Крыма, тесно связанных в период существования в этих областях позднескифского царства. Развитию торговли в позднеримское время способствовало продвижение черняховских племен по рекам в южные районы Причерноморья. Эти связи были обусловлены потребностями и уровнем социально-экономической жизни местного общества.

¹³ А. Т. Брайчевська. Деякі археологічні дані про торгівлю древніх слов'ян з кримськими містами. — Археологія, т. X. Київ, 1957, с. 111—121.

¹⁴ В. В. Кропоткин. Римские импортные изделия в Восточной Европе. — СЛИ, вып. ДІ-27. М., 1970, с. 149, рис. 1; с. 159, рис. 16 і сл.